

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

ОРТИНСЬКА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 340.12:342.7–053.6(043.5)

**ПРАВОВИЙ СТАТУС НЕПОВНОЛІТНІХ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Львів – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник – доктор юридичних наук, доцент
Жаровська Ірина Мирославівна,
Навчально-науковий Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Єрмолаєв Віктор Миколайович,
академік НАПрН України,
директор Інституту післядипломної освіти
Національного юридичного
університету імені Я. Мудрого

доктор юридичних наук, професор,
Бисага Юрій Михайлович,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
завідувач кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства юридичного факультету

доктор юридичних наук, доцент,
Зозуля Євген Вікторович,
професор кафедри загальноправових дисциплін
Донецького юридичного інституту МВС України

Захист відбудеться «27» жовтня 2017 р. о 9.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. С. Бандери, 12, ауд. 226 головного корпусу)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «26» вересня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Останніми десятиліттями у світі активно обговорюють імплементацію теоретичних засад правової держави у практику. Права людини ще ніколи в історії наукостворення не ставали такими універсально значущими для держави, суспільства та всього міжнародного простору, як тепер. Найбільш уразливими суб'єктами права є неповнолітні, що й зумовлює необхідність спеціального дослідження їхніх прав та теоретико-правового осмислення регулювання останніх у нинішніх умовах. Державна політика цієї сфери в Україні має дещо декларативний характер, що не сприяє повній реалізації міжнародних стандартів. Даються взнаки і внутрішні економічні та воєнно-політичні проблеми.

Задекларована проблематика актуалізується і тому, що соціальне становище неповнолітніх у сучасному транзитивному суспільстві зумовлене активізацією низки деструктивних чинників, серед яких: екологічні проблеми, що негативно впливають на здоров'я дітей; популяризація форм соціальних відносин, що призводять до саморуїнації особистості підлітків; неефективність механізмів правового виховання, які не відповідають сучасному рівню розвитку молодого покоління; проблеми освітньої та соціально-адаптивної сфери; низький рівень соціально-економічного забезпечення населення громадян держави; криза сімейних та моральних цінностей суспільства; виклики, що пов'язані з глобальними проблемами суспільства, зокрема інформаційними. Тому для успішного творення нового статусу держави концепція прав має бути спрямована на забезпечення, охорону і захист прав та свобод неповнолітніх, оновлення підходів до раціоналізації правового статусу неповнолітнього.

Перманентним для науки і практики виступає дослідження прав різних категорій дітей, оскільки на кожному віковому етапі розвитку дітей не зникають правові і соціальні проблеми. Відтак держава, система права і суспільство не можуть залишатися осторонь проблеми відповідальності за захист прав цих індивідів. Концентрація уваги на категорії неповнолітніх у віці від 14 до повноліття, які, як і всі діти, є вразливими, пояснюється тим, що вони у перспективі становлять ресурс для одержання повного загального правового статусу. Гуманне ставлення до неповнолітніх, забезпечення їхніх прав та створення сприятливих умов для їхнього становлення і розвитку – належать до основних концептів оновлюваного демократичного суспільства, виконати які досить складно, але необхідно. Тому поставлені завдання у державній політиці треба спрямувати на такі рівні їх вирішення: на підготовку неповнолітніх до самостійного життя на засадах поваги до права; утвердження прав і свобод громадян; формування почуття відповідальності; забезпечення рівності, справедливості, солідарності. Неповнолітні потребують особливої уваги з боку держави і суспільства, а захист

їхніх прав та свобод є пріоритетним завданням на національному та міжнародному рівні.

Актуальність теми роботи викликана також відсутністю у вітчизняній юриспруденції комплексних досліджень правового статусу неповнолітніх. Донедавна цю проблему розглядали переважно в межах окремих галузей права: сімейного, трудового, кримінального тощо. Водночас концептуальні основи захисту прав і свобод дітей, гарантії їхнього захисту досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці: І. Бандурка, О. Буцько, Ю. Губаль, Л. Кривачук, Н. Оніщенко, С. Саблук, О. Садіна. Останнім часом активізувалися дослідження в ювенальному праві, з-поміж яких відзначимо доробки С. Алфьорова, В. Вітвіцької, С. Ветошкіна, Р. Опацького, Н. Крестовської. Загалом правовий статус особи та його елементи, значення правового статусу в державно-правовій реальності проаналізовано у працях Ю. Бисаги, Т. Гарасиміва, П. Гураля, О. Зайчука, Є. Зозулі, І. Жаровської, М. Кельмана, М. Козюбри, В. Ковальчука, О. Копиленка, П. Рабіновича, С. Сливки, О. Скаун та інших визначних науковців. Історичні аспекти розвитку та становлення цього правового явища досліджували такі науковці, як В. Єрмолаєв, Б. Стецюк, М. Никифорак та інші. Проте на сучасному етапі розвитку юридичної науки вважаємо за необхідне перейти від фрагментарного аналізу проблем правового регулювання статусу дітей до ґрунтовного комплексного наукового дослідження правового статусу неповнолітніх у нинішніх цілковито не прогнозованих умовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації узгоджується з Пріоритетними напрямками розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженими Національною академією правових наук України 03.03.2016 р., а також безпосередньо пов'язана з науково-дослідною роботою кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є комплексне загальнотеоретичне дослідження дискретно-правового феномена правового статусу неповнолітніх на основі розробленого авторського міждисциплінарного методологіювання з урахуванням просторово-темпорального підходу, аналізу забезпечувальних, основних та допоміжних елементів правового статусу неповнолітніх та його особливостей в сучасному глобалізованому суспільстві на підставі і транзитивних, і континуальних видозмін.

Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*:

– встановити на основі аналізу наявних наукових позицій найприйнятнішим підхід до осмислення поняття правового статусу особи та на його основі визначити структуру правового статусу неповнолітнього;

– визначити концептуальні основи методології пізнання проблеми правового статусу неповнолітніх на сучасному етапі розвитку державно-правової науки;

– поглибити інтерпретацію семантики поняття «неповнолітні» через визначення темпоральних рамок вікового цензу та відмежувати вказане термінопоняття від синонімічних термінологічних категорій;

– встановити особливості правового статусу неповнолітніх у сучасному транзитивному суспільстві;

– розкрити правосуб’єктність неповнолітніх як базисний сегмент набуття ними правового статусу;

– охарактеризувати громадянство як преференційну основу забезпечення належного правового статусу неповнолітнього;

– розкрити ключові принципи правового статусу неповнолітніх;

– здійснити загальну дескрипцію прав неповнолітнього;

– обґрунтувати наявність видів прав неповнолітнього як основних елементів його правового статусу;

– розглянути загальну характеристику окремих видів прав неповнолітніх, з-поміж яких: фізичні, особисті, соціально-економічні, політичні та культурні;

– сформуувати загальнотеоретичну характеристику правової множинності обов’язків неповнолітніх;

– спроектувати в комплексі відповідальність у системі правового статусу неповнолітніх через аналіз причин злочинної поведінки цієї категорії осіб, виокремити особливості відповідальності неповнолітніх; здійснити аналіз функціонування ювенальної юстиції та системи відновного правосуддя неповнолітніх;

– встановити загальнотеоретичні диференціатори впливу глобалізації на правовий статус неповнолітніх;

– сконцентрувати увагу на напрямках вирішення основних правових проблем впливу глобалізації на правовий статус неповнолітніх в Україні з-поміж яких: криза сучасної сім’ї; глобалізація освітнього простору; вплив інформаційного суспільства; проблеми агресивної поведінки неповнолітніх під впливом злочинного і пропагандистського медіапростору; визначити можливі шляхи результативного подолання цих явищ;

– розкрити значення правової соціалізації неповнолітніх в Україні на основі аналізу інноваційних потреб правової соціалізації неповнолітніх у нашій державі і визначення ролі її агентів у формуванні особистості неповнолітнього та напрямів удосконалення правової політики держави щодо правового статусу неповнолітніх.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, в яких формується правовий статус неповнолітніх.

Предмет дослідження – правовий статус неповнолітніх у теоретико-правовому дослідженні.

Методи дослідження. Комплекс використаних методів зумовлений передусім використанням сукупності аргументованих підходів, з-поміж яких такі, що викликані специфікою об'єкта, предмета та завдань дослідження.

В основу методології аналізу правового статусу неповнолітніх покладено авторську концепцію міждисциплінарного методологіювання, просторово-темпорального підходу та методу доповнюваності, що довершує комплементарно-цілісну ідею. Філософсько-світоглядною основою дослідження під час вибору методологічних підходів, методів та прийомів послужив принцип плюралізму.

З-поміж філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів використано такі: діалектичний – для аналізу правового статусу неповнолітніх у процесі генезису (розділ 1); феноменологічний – дав змогу усвідомити становище неповнолітнього крізь призму свідомості окремого індивіда (підрозділи 1.4, 4.2.1, 5.2–5.5); герменевтичний, що першочергово адаптується через тлумачення й інтерпретації юридичних текстів (підрозділи 3.3, 3.4, 4.1, 4.2); системний – сприяв розгляду правового статусу як цілісності сукупностей різноманітних елементів, що взаємодіють між собою (підрозділ 1.3.); структурний – передбачав аналіз правового статусу в концепті всієї державної та правової системи (розділ 2); синергетичний – дав змогу проаналізувати принципи еволюції правового статусу неповнолітніх у глобалізаційних умовах, виявити кризові деформації та їхні причини, забезпечити оцінку самовпорядкованого розвитку та стійкості особи (розділ 5); метод абстрагування – дав змогу відмежуватися від політичних особливостей історичного періоду окремої держави та ідеологічних уподобань дослідника, які не є істотними для цього теоретичного аналізу (підрозділи 3.1, 3.2, 3.4); метод класифікації уможливив диференціювання окремих елементів правового статусу неповнолітніх (підрозділи 3.2, 3.4); юридико-статистичний – використано для ілюстрації матеріального критерію виміру соціального становища неповнолітніх, рівня їхньої правосвідомості, правової культури, політико-правових поглядів та інтересів (Розділ 5); юридико-догматичний – для аналізу чинних нормативних актів та визначення в них факторів, через які виявляється становище неповнолітніх (підрозділи 1.5, 2.2, 2.3); порівняльний – слугував аналізу особливостей правової політики у сфері закріплення правового статусу неповнолітніх в різних державах (Розділи 3, 4); метод правового моделювання та еволюційний метод – використано при створенні моделі правової соціалізації неповнолітніх у демократичній, правовій державі шляхом уявної ідеалізації та абстрагування (Розділ 5); юридико-лінгвістичний і комунікативний – методи, використані для обґрунтування особливостей мовного вираження правової норми та догматичної конструкції (підрозділи 1.2, 1.3).

Результати запропонованого наукового дослідження спираються на таку емпіричну базу: рішення органів державної влади, узагальнення судової практики, державно-правової практики багатьох іноземних держав (США, Німеччини, Франції, Швеції, Данії, Норвегії, Нідерландів, Франції, Бельгії, Великобританії, Чехії, Швейцарії, Росії, Білорусі), статистичні дані, результати соціопитувань та опитувань, проведених за авторськими анкетами у 2013–2017 роках (респондентами були 100 представників органів публічної влади, котрі працюють з неповнолітніми, 400 студентів Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», 300 неповнолітніх, що здобувають загальну та професійно-технічну освіту в Київській, Львівській, Івано-Франківській та Хмельницькій областях).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що репрезентована робота є першим у вітчизняній науці загальної теорії держави і права монографічним дослідженням проблем, пов'язаних з обґрунтуванням правового статусу неповнолітніх на основі авторської ідеї комплексного методологіювання через переосмислення просторово-темпорального підходу до досліджуваного феномена. В результаті дослідження вироблено концепцію правового статусу неповнолітніх через здійснення загальнотеоретичного аналізу, дослідження та з'ясування принципів, на яких він ґрунтується, їх правосуб'єктності, громадянства, прав, гарантій їх реалізації, обов'язків, особливої відповідальності та правового становища в сучасному глобалізаційному суспільстві, а також запропоновано ряд наукових положень та висновків, які містять елементи теоретичної і практичної новизни, зокрема:

вперше:

– здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз складу правового статусу неповнолітнього та мотивовано належність до нього таких компонентів: 1) права та обов'язки – основні, центральні, базові елементи правового статусу; 2) елементи, що створюють передумови для реалізації повною мірою цих прав та обов'язків: громадянство; правосуб'єктність; принципи правового статусу; 3) додаткові елементи: гарантії прав неповнолітнього; відповідальність неповнолітнього за правопорушення;

– обґрунтовано нормативно-правову необхідність у розмежуванні таких понять, як «діти» та «неповнолітні» через віднесення до останніх дітей вікової межі від чотирнадцяти років до повноліття; доведено необхідність спеціального правового підходу до цієї вікової категорії, зумовленої її фізичним та інтелектуальним становленням й етапом підготовки до повноліття;

– виокремлено особливості правового статусу неповнолітніх: відсутність повної дієздатності; наявність ширшої сфери нормативно закріплених прав порівняно з повнолітніми; притаманність вужчої сфери суб'єктивних

обов'язків, ніж в інших суб'єктів права; відсутність зовнішньої відокремленості як повноцінного суб'єкта правового життя і здатності виробляти, виражати та виконувати персоніфіковану волю; наявність видових розбіжностей у відносинах, в які неповнолітні можуть вступати самостійно; перебування під особливим захистом держави й соціуму;

– піддано критиці правову політику держави у сфері емансипації, оскільки немає єдності в підходах: з одного боку – неповнолітньому надається право бути активним учасником фінансово-господарської сфери, вільно розпоряджатися економічними ресурсами, створювати сім'ю, виховувати дітей, також передбачається комплекс обов'язків, пов'язаних із цими правами; з іншого – особа позбавляється права на повноцінну участь в управлінні державними справами, тобто впливу на політику, яка забезпечує, зокрема, її підприємницькі, економічні та сімейно-побутові інтереси;

– виокремлено особливості громадянства неповнолітніх, з-поміж яких: вагома потреба в піклуванні й охороні з боку держави; неповний обсяг політичних прав; потреба добровільної згоди для набуття і зміни громадянства; особлива актуальність у державній політиці конституювання принципу нероз'єднання сім'ї;

– сформовано принципи правового статусу неповнолітніх, які поділено на загальні (базові) та спеціальні: цінності неповнолітнього віку, державної турботи, підтримки й захисту неповнолітніх; загальної міжнародної й посиленої охорони та захисту прав і законних інтересів неповнолітніх; пріоритету прав та законних інтересів неповнолітніх перед інтересами повнолітніх і державними інтересами; пріоритету сімейного виховання неповнолітніх; комплексність правового регулювання питань правового статусу неповнолітніх;

– визначено ознаки прав неповнолітніх: перевага прав над обов'язками; наявність мінімальних міжнародних стандартів прав неповнолітнього та передбачення органічної комплексної реалізації в національному законодавстві універсальних і загальнолюдських цінностей світової цивілізації; наявність додаткових прав, порівняно з іншими загальними суб'єктами права, як-от: право жити в сім'ї, право на піклування з боку батьків тощо; строковий характер системи прав; звуженість обсягу прав; відсутність можливості повної самостійної, автономної реалізації прав, внаслідок чого на батьків чи органи державної влади покладається обов'язок сприяти реалізації прав неповнолітнього;

– диференційовано обов'язки неповнолітнього як загальні конституційні та особливі, як-от: обов'язок вчитися і здобувати середню освіту; обов'язки, пов'язані з майбутнім проходженням військової служби; обов'язки, пов'язані із взаємовідносинами між дітьми й батьками, у сім'ї та родині; обов'язки неповнолітніх, котрі є засновниками і членами дитячих та молодіжних організацій;

– подано на теоретико-правовому рівні комплексні особливості відповідальності неповнолітніх, а саме: співзалежність відповідальності від віку неповнолітнього; застосування виховних заходів, а не каральних; обмеження застосування певних видів покарань та спеціальні умови відбування покарання; відповідальність неповнолітніх, що перебуває у тісному зв'язку з відповідальністю батьків чи осіб, які їх замінюють; констатованість неповноліття як обставини, що пом'якшує відповідальність; наявність особливого процесуального статусу неповнолітнього;

удосконалено:

– наукову доктрину щодо сутності правосуб'єктності неповнолітнього шляхом визначення правової сутності її складових, правової природи неповної дієздатності неповнолітніх та мотивування необхідності надання інституту емансипації зворотної дії у разі зловживання або явно нерозумного розпорядження своїми доходами;

– дослідницьку сучасну методологію дослідження правового статусу неповнолітніх у площині комплексності, єдиначальності, прогностичності та аксіологічності обрання наукових підходів;

– науково-понятійний апарат на основі розмежування категорій, які стосуються сфери неповнолітніх: «діти», «малолітні», «молодь», «підлітки», «особи юного віку» і, власне, саме поняття «неповнолітні»;

– наявні теоретичні підходи до розуміння правового статусу особи, згруповані у три наукові школи через узагальнення його з: роллю і значенням людини в державі й суспільстві; нормативно визначеною системою прав та обов'язків; а також іншими правовими елементами, що сприяють механізму захисту й охорони особи в державі;

– всебічне розуміння прав неповнолітньої особи через репрезентування визначення, яке детермінує їх як загальноцивілізаційні цінності, що виражають можливості особи у проміжку від чотирнадцятиліття до повноліття на гармонійний розвиток і зростання, реалізацію особистості в інтересах суспільства відповідно до законодавства, традицій народу, досягнень національної та світової культури в певних історико-соціальних умовах;

– класифікацію прав неповнолітніх за територіальним критерієм – міжнародні, регіональні внутрішньодержавні права; за родовою характеристикою – загальні права неповнолітнього як людської істоти; права неповнолітнього як дитини; спеціальні права неповнолітнього; права неповнолітніх зі спеціальним правовим статусом;

– регулювання правового статусу неповнолітніх в Україні шляхом прийняття змін до чинної законодавчої бази у сфері правового статусу дітей з чітким визначенням вікових меж неповноліття, їхніх спеціальних прав та обов'язків, свободи та охоронюваних законом інтересів, гарантій їх реалізації;

- розуміння особливостей правової соціалізації неповнолітніх;
- систему гарантій прав неповнолітнього та шляхів удосконалення гарантій прав і свобод неповнолітніх в Україні;

набули подальшого розвитку:

- обґрунтування потреби нормативного удосконалення певних видів прав неповнолітніх, з-поміж яких: права на життя через доведення необхідності негайної зміни міжнародних підходів до статусу неповнолітнього як комбатанта шляхом підвищення вікової межі до рівня повноліття; права на свободу совісті і віросповідання – закріплення можливості неповнолітнього із 16-річного віку брати участь в релігійних обрядах та релігійному навчанні самостійно, навіть якщо на це немає згоди батьків; право неповнолітнього на соціальний захист і достатній життєвий рівень на підставі додаткової конкретизації; виборче право – зменшення віку виборців на місцевих виборах та на референдумі до 16 років тощо.

- теоретико-правові положення щодо причини злочинної поведінки неповнолітніх та відповідальності неповнолітніх, котрі мають значне відставання у психічному розвитку;

- твердження про потребу трансформації підходів до відповідальності неповнолітніх та необхідності широкого впровадження ювенальної юстиції, відновного правосуддя, а також ознаки відновного правосуддя неповнолітніх і переваги медіації перед заходами виховного характеру чи кримінальним покаранням;

- положення про види змінних характеристик сімейних відносин, що особливо впливають на правовий статус неповнолітнього: дисбаланс сімейних ролей; неповні сім'ї; трудове сирітство дітей заробітчан; зловживання з боку батьків алкоголем, наркотиками, ведення аморального способу життя; проблематизація в українському суспільстві неоднозначного сприйняття оцінки нетрадиційних шлюбів;

- погляди на прояви глобалізації освіти, що трансформують правовий статус неповнолітніх, внаслідок виокремлення наступних особливостей: нерівномірність доступу до якісних освітніх послуг; відкритість освітнього середовища; монополізація державної освіти; тенденції до створення міжнародної освітньої системи; синергетичність освіти; глобально-ціннісне спрямування розвитку неповнолітніх; принцип індивідуалізації освітніх підходів до неповнолітнього; інформатизація освіти та комп'ютерна грамотність учасників освітнього процесу; дисонанс у принципах побудови освітнього простору;

- осмислення факторів впливу інформаційного суспільства на правовий статус неповнолітнього;

- питання щодо заходів протидії негативному впливу медіапростору глобалізованого суспільства на агресивну поведінку неповнолітніх;

– концепцію про роль агентів правової соціалізації через акцентуацію тих, хто має особливий вплив на неповнолітніх, та пропозиції щодо шляхів удосконалення функціонування цього інституту.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки і пропозиції сприятимуть удосконаленню концептуальних положень теорії держави і права та мають практичну цінність для вітчизняних державотворчих процесів. Обґрунтовані в дисертації узагальнення, висновки і пропозиції спроектовані на використання у:

– *правотворчості* – як теоретико-методологічна основа для удосконалення політико-правової системи української держави, особливо для розроблення програм практичних заходів щодо усунення недоліків функціонування інститутів, що забезпечують правовий статус неповнолітніх (довідка Інституту законодавства Верховної Ради України № 22/282-1-15 від 20.06.2017 р.);

– *правореалізації* – для підвищення рівня знань, правової культури та правосвідомості всіх правореалізуючих суб'єктів, що безпосередньо здійснюють діяльність у сфері забезпечення прав та свобод неповнолітніх (довідка Департаменту персоналу, організації освітньої та наукової діяльності Міністерства внутрішніх справ України 322/ 2-2748 від 25.06.2017 р.);

– *науково-дослідній роботі* – для поглиблення знань про правовий статус неповнолітніх, розвиток науки теорії держави і права для подальшого наукового осмислення проблем подолання недоліків у сфері захисту прав та свобод неповнолітніх;

– *навчальному процесі* – під час викладання дисциплін «Теорія держави і права», «Філософія права», «Історія політичних і правових учень», «Соціологія права», «Конституційне право», «Адміністративне право» та низки інших галузевих наук, а також підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів (довідка Національного університету «Львівська політехніка» № 26-01-1147 від 26.06.2017 р.).

Особистий внесок дисертанта. Сформульовані й обґрунтовані в дисертації концептуальні положення, висновки і пропозиції одержані особисто здобувачем на основі аналітичного осмислення спеціальної літератури, міжнародних та внутрішньодержавних джерел законодавства, матеріалів практики діяльності органів влади, статистичних даних, інформаційних довідок тощо. Наукові напрацювання співавторів не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана й обговорена на засіданні кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Результати роботи оприлюднено на науково-практичних заходах: «Přední vědecké novinky» (м. Прага (Чехія), 27 srpna - 05 září 2014 r.;

«Perspektywiczne opracowania są nauką i technikami» (м. Перемишль (Польща) 7–15 листопада 2014 р.); «Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов» (м. Кишинів (Молдова), 7–8 листопада 2014 р.); «Modern Scientific Potential – 2015» (м. Шеффілд (Великобританія), 28 лютого – 7 березня 2015 р.); «Державотворення і правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 16 квітня 2015 р.); «International Scientific and Practical Congress» (м. Давос (Швейцарія), 28 липня 2015 р.); «Pravna veda a prax: vyzvy modernych europських integracnych procesov» (м. Братислава (Словаччина), 27–28 листопада 2015 р.); «Бъдещите изследвания-2016» (м. Софія (Болгарія), 15–22 лютого 2016 р.); «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (м. Харків, 19–20 лютого 2016 р.); «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 26–28 березня 2016 р.); «Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства» (м. Київ, 10–11 квітня 2016 р.); «Історія і сучасність філософії права: до 190-річчя від дня народження Памфіла Юркевича» (м. Львів, 19 травня 2016 р.); «Стан та перспективи розвитку юридичної науки» (м. Дніпро, 2–3 вересня 2016 р.); «Наука України: проблеми сьогодення та перспективи розвитку» (м. Київ, 23–24 вересня 2016 р.); «Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні» (м. Херсон, 7–8 жовтня 2016 р.); «ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні», (м. Львів, 18 листопада 2016 р.); «Innovative Educational Technologies: European Union Experience and its Implementation to the Training of Lawyers» (м. Сладковичево (Словаччина), 26–28 грудня 2016 р.); «Бъдещите исследование-2017» (м. Софія (Болгарія), 15–22 лютого 2017 р.); «Найновите научни постижения-2017» (м. Софія (Болгарія), 15–22 березня 2017 р.). «Сучасні тенденції в юридичній науці України» (м. Київ, 29–30 червня 2017 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації опубліковано в трьох монографіях (з них дві у співавторстві), 36 статтях, з яких вісім – в іноземних профільних виданнях, 17 – у журналах, що включені до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз, та в 21 збірниках тез наукових конференцій.

Структура роботи та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, що містять сімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, які розміщені на 62 сторінках (660 найменувань) та додатків, що розміщені на 70 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 524 сторінки, із них 390 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обгрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи; зазначено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; висвітлено ступінь розроблення та методи наукового аналізу; визначено мету і завдання дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; подано відомості щодо публікацій; вказано форми апробації та впровадження одержаних результатів.

Розділ 1 «Наукознавчі концепти дослідження правового статусу неповнолітніх» містить п'ять підрозділів, в яких викладено теоретико-методологічні основи дослідження правового статусу неповнолітніх.

У *підрозділі 1.1 «Теоретико-правовий аналіз правового статусу особи: демаркація дискусійних аспектів поняття та структури»* визначена потреба оновлення підходів щодо розуміння категорії «правовий статус». Піддано критиці позиції, відповідно до яких правовий статус вважається нормативно визначеною системою прав та обов'язків, оскільки він не може ґрунтуватися лише на законодавчих нормах, що регулюють права й обов'язки, це ширша система, яка в демократичному суспільстві має вмщувати весь комплекс правових явищ щодо гарантування високого рівня захищеності та вагомості особи. Попри те, що сьогодні права людини значно збагачуються через імплементацію міжнародних стандартів у цій сфері, все ж практика реалізації прав людини на державному рівні далека від ідеалу. Тому посилення механізму державних гарантій реалізації прав людини, механізм їх охорони та захисту має бути елементом правового статусу. У такий спосіб усувається проблема декларативності, а отже, недовістості, неефективності правової політики держави у сфері прав людини. Тому більш аргументованим є розуміння правового статусу як системи прав та обов'язків, а також інших правових елементів, що сприяють механізму захисту й охорони особи в державі. Виокремлено забезпечувальні, основні та додаткові елементи правового статусу. Досліджено види правового статусу та подано розмежування цього поняття від понять «соціальний статус» і «правове становище».

У *підрозділі 1.2 «Методологічні засади дослідження правового статусу неповнолітніх»* вказується, що проблема методології полягає загалом у відсутності комплексного підходу до сфери закріплення, охорони і захисту прав неповнолітніх. Доведено, що комплексне методологіювання вимагає аналізу правового статусу неповнолітніх як абстрактної правової категорії. Саме просторово-темпоральний підхід забезпечує ефективність історико-правового аналізу статусу неповнолітніх, їх особливостей у сучасному транзитивному суспільстві та дає змогу спрогнозувати наступні зміни правового статусу досліджуваної категорії осіб через аналіз постійних та континуальних чинників.

У підрозділі 1.3 «Категорія «неповнолітні»: проблемні темпоральні смисли понятійного апарату» вказується на актуальність встановлення проблеми понятійно-категорійного апарату у сфері правового статусу неповнолітніх, оскільки нечіткість термінів і понять спричиняє неоднозначність тлумачення нормативних актів. Розмежовано такі поняття, як «діти», «малолітні», «молодь», «підлітки», «особи юного віку», «неповнолітні». Проаналізовано дискусійні аспекти щодо вікової межі неповнолітства. Досліджено міжнародні стандарти та практику зарубіжних країн щодо правового регулювання досліджуваного поняття. Доведено необхідність нормативного закріплення розуміння поняття «неповнолітні» як осіб від чотирнадцяти років до повноліття.

У підрозділі 1.4 «Історико-правовий аналіз розвитку правового статусу неповнолітніх» проаналізовано трансформацію правового статусу неповнолітніх від додержавного суспільства до сьогодення. Встановлено, що статус змінювався з історичним поступальним розвитком цивілізації та залежав від суспільних, соціально-економічних, морально-етичних, релігійних та ідеологічно-доктринальних, наукових чинників. Генезис загалом проходив наступні етапи зміни статусу: ототожнення неповнолітніх з нижчою когортою суспільства, відсутність прав та свобод (додержавне суспільство); закріплення елементарних прав неповнолітнього, повна залежність неповнолітнього від батьків (рабовласницька та ранньофеодальна держава); заборона фізичного насильства щодо неповнолітніх (XVIII–XIX ст.); формування гуманістичної концепції захисту прав дітей (XX ст.); створення інституційних засобів захисту правового становища на міжнародному та загальнодержавному рівні (сучасний етап).

У підрозділі 1.5 «Особливості правового статусу неповнолітніх у сучасному транзитивному суспільстві» на основі статистичних даних проаналізовано соціальне становище неповнолітніх у світі та в Україні і визначені проблемні аспекти, серед яких: стан здоров'я неповнолітніх, злочинність, рівень соціального забезпечення, належність доступу до освіти тощо. Також виокремлено характерні риси соціального статусу неповнолітніх: 1) вік; 2) строковість перебування в досліджуваній соціальній групі; 3) ставлення соціального середовища до неповнолітніх як до ключового елементу продовження роду; 4) потреба надання їм необхідного мінімуму виховання і навчання; 5) схильність швидше орієнтуватися на нові вимоги суспільного життя; 6) відсутність сформованої світоглядної позиції; 7) більша залежність порівняно з дорослими від соціального оточення, першочергово – сім'ї та колективу, друзів; 8) необхідність нагляду і піклування; 9) потреба матеріальної і моральної, соціально-психологічної підтримки та супроводу; 10) неадаптованість до самостійних суспільних відносин у результаті незахищеності від негативного зовнішнього впливу, ймовірності легко стати

суб'єктом злочинного посягання та наявності підвищеної віктимності. Визначено особливості правового статусу неповнолітніх у сучасному транзитивному суспільстві.

Розділ 2 «Забезпечувальні елементи правового статусу неповнолітніх» містить три підрозділи, в яких аналізується правосуб'єктність, громадянство та принципи правового статусу як первинні системоутворюючі елементи правового статусу неповнолітніх.

У підрозділі 2.1 «Правосуб'єктність неповнолітніх як первинний базисний сегмент набуття ними правового статусу» досліджено правосуб'єктність цієї категорії дітей, що охоплює правоздатність, дієздатність та деліктоздатність зазначених суб'єктів права. Сконцентровано увагу на емансипації – оголошення неповнолітніх повністю дієздатними до досягнення повноліття. Виокремлено підстави емансипації. Акцентовано увагу на тому, що емансипація має галузевий характер і не поширюється на повний обсяг дієздатності фізичної особи, тобто емансипована особа позбавлена комплексу деяких прав до досягнення повноліття. Мотивовано також, що емансипація мусить мати і зворотний характер; за наявності достатніх підстав виправдано надати суду таке право, якщо підліток зловживає або явно нерозумно розпоряджається своїм заробітком.

У підрозділі 2.2 «Громадянство як преференційна основа забезпечення належного правового статусу неповнолітнього» доведено вагомість такого елементу як громадянство, оскільки від наявності громадянства залежить обсяг правосуб'єктності особи, адже особи, які не мають стійкого правового зв'язку з державою, володіють меншим обсягом прав, свобод та обов'язків. Виділено особливості громадянства неповнолітніх. Констатовано, що, з одного боку, множинне громадянство породжує додаткові елементи у правовому статусі, їх колізія може призводити до труднощів реалізації первинних елементів статусу неповнолітнього. З іншого – дає змогу правової охорони і захисту прав та інтересів з боку не однієї, а кількох держав. Самостійно здійснити оптацію неповнолітній не може, тому свій правовий статус визначає за допомогою інших осіб чи органів. Вказане дає підстави констатувати деяку обмеженість правового статусу неповнолітнього при множинному громадянстві. Водночас, відповідно до законодавства, неповнолітні, на відміну від малолітніх, можуть набувати громадянства лише за їхньої добровільної згоди. Така норма, прийнята національним законодавчим органом, вказує на те, що державна політика у сфері підростаючого покоління ґрунтується на принципі поваги до особистої думки неповнолітнього. Вказано також на наявність правової проблеми визнання статусу неповнолітніх біженців.

У підрозділі 2.3 «Ключові принципи правового статусу неповнолітніх» виокремлено загальні принципи правового статусу, як основоположні

засади, які властиві будь-якій особі відповідно до закономірностей розвитку суспільства (справедливості, гуманізму, рівності, свободи), та спеціальні принципи, тобто ті, що властиві саме цій категорії суб'єктів права і слугують чинником розмежування неповнолітніх від інших категорій суб'єктів права (цінності неповнолітнього віку; державна турбота, підтримка й захист неповнолітніх з особливим фізичним, фізіологічним, психологічним, соціальним і правовим становищем особи; загальна міжнародна й посилена охорона та захист прав і законних інтересів неповнолітніх; пріоритету прав та законних інтересів неповнолітніх перед інтересами дорослих і державними інтересами; пріоритет сімейного виховання неповнолітніх; комплексність правового регулювання питань правового статусу неповнолітніх).

Розділ 3 «Основні елементи правового статусу неповнолітніх» містить чотири підрозділи, в яких проаналізовані права та обов'язки неповнолітніх.

У підрозділі 3.1 «Загальна дескрипція прав неповнолітнього» здійснений аналіз теоретико-правового розуміння прав неповнолітніх. Досліджено систему чинників, які визначають зміст та обсяг прав неповнолітніх: характерні риси, властиві неповнолітньому як суб'єктові права; національні норми, що закріплюють права неповнолітнього та формують систему їхніх юридичних гарантій; рівень розвитку держави й суспільства; міжнародні стандарти у сфері прав людини та окремо неповнолітніх, роль яких істотно зросла у зв'язку з глобалізаційними та інтеграційними процесами. Сублимуючи всі аргументи науковців, спеціальні положення національного й міжнародного законодавства, запропоновано авторське визначення прав неповнолітніх та встановлено ознаки прав неповнолітніх.

У підрозділі 3.2 «Види прав неповнолітнього: питання класифікації» досліджено види прав неповнолітніх за двома критеріями – територіальним (міжнародні, регіональні внутрішньодержавні) та родовим (загальні права неповнолітнього як людської істоти; права неповнолітнього як дитини; спеціальні права неповнолітнього). Особливу увагу присвячено останнім, оскільки вікові та соціальні характеристики неповнолітніх, їхній розвиток дозволяють їм мати ширший, ніж у малолітніх дітей, обсяг прав, що відповідає їхнім потребам.

Підрозділ 3.3 «Характеристика окремих видів прав неповнолітніх» містить п'ять положень. Акцентовано на наступних правах та особливостях їх реалізації: 1) фізичних: право на життя (забезпечується додатково правовим імунітетом неповнолітнього від законного позбавлення волі та призначення покарання у вигляді смертної кари; право на охорону здоров'я (неповнолітній одержує незначний спектр правомочностей щодо здійснення прав у сфері охорони здоров'я: право на інформацію про свій стан здоров'я тощо, проте розпоряджатися його здоров'ям можуть лише батьки або осо-

би, які їх замінюють, щоправда, вони обов'язково мають зважати на його інтереси, фізичний та психологічний розвиток, самопочуття, а також особливості організму); право на фізичну недоторканність (прояви порушення цього права мають різнобічний характер, найчастіше проявляються як жорстока поведінка з боку батьків чи осіб, які їх замінюють, органів влади, та фізичні акти сексуального характеру; 2) особистих: право на ім'я (у 16 років особа може здійснювати це право самостійно); право на повагу честі та гідності неповнолітнього; право на доступ до інформації (вся інформація надається особі відповідно до її вікових особливостей; під час реалізації інформаційних прав неповнолітнього особливу увагу потрібно зосередити на можливості її сприйняття та повного розуміння; інформація, має проходити фільтрацію для недопущення морального і правового нігілізму в майбутньому), право неповнолітнього на свободу совісті і віросповідання; 3) соціальні та економічні права: трудові права, право на соціальний захист і достатній життєвий рівень; 4) політичні: виборче право, право участі у здійсненні публічної влади; 5) культурні: право на освіту (відсутність обов'язковості освіти після здобуття освіти відповідного рівня, автономність реалізації права на освіту), право на користування досягненнями культури і свободи наукової, технічної та художньої творчості.

У підрозділі 3.4 «Загальнотеоретична характеристика правової множини обов'язків неповнолітніх» обґрунтовано потребу зміни доктринальної концепції, яка полягає в тому, що неповнолітні мають виступати не як суб'єкти охорони і захисту, а як суб'єкти права з особливим статусом, де вони володіють не тільки правами, але й обов'язками, тому поєднання прав та обов'язків є перманентним юридичним чинником. Виокремлено загальні та спеціальні обов'язки неповнолітніх, з-поміж яких – обов'язок вчитися і здобувати середню освіту; необхідні дії, які має здійснити неповнолітня особа, пов'язані з майбутнім проходженням військової служби; обов'язки, пов'язані із взаємовідносинами з батьками, у сім'ї; обов'язки неповнолітніх, котрі є засновниками і членами дитячих та молодіжних організацій.

Розділ 4 «Допоміжні елементи правового статусу неповнолітнього» містить два підрозділи, в яких розглядаються гарантії прав неповнолітнього та відповідальність цієї категорії суб'єктів права.

У підрозділі 4.1 «Гарантії прав та свобод неповнолітніх» доведено, що значення гарантій прав неповнолітнього полягає в тому, що вони забезпечують права і свободи неповнолітнього не через методологію формальної пріоритетності, а через досягнення максимальної повноти прав і свобод. Права неповнолітнього без гарантій перебувають у статичному стані, гарантії надають їм діяльній характеристикі, тобто забезпечують динаміку функціонування. Визначено систему гарантій прав неповнолітнього: політичні, соціально-економічні, ідеологічні, юридичні (нормативно-правові й організа-

ційно-правові гарантії). Визначено необхідні правові заходи удосконалення гарантій прав неповнолітніх в Україні.

Підрозділ 4.2 «Відповідальність у системі правового статусу неповнолітніх» містить чотирикомпонентну структуру, в якій досліджено причин злочинної поведінки неповнолітніх та правову політику, спрямовану на їх подолання, особливості відповідальності неповнолітніх, систему ювенальної юстиції та відновного правосуддя неповнолітніх як ефективний спосіб вирішення конфлікту. Акцентовано увагу на необхідності вирішення правової колізії в концепції відповідальності неповнолітніх: з одного боку – державна правова політика ґрунтується на принципах гуманізму у ставленні до неповнолітніх, як до особливої категорії суб'єктів права, а з іншого – гіперболізація гуманного ставлення сприяє відсутності ефективного правового регулювання, спричиняє правовий колапс, підвищення рівня злочинності неповнолітніх та ще низку негативних чинників. Саме новітня система ювенальної юстиції та відновного правосуддя створює інституційні засоби для подолання дуального підходу у сфері відповідальності неповнолітніх.

Розділ 5 «Правовий статус неповнолітніх в Україні в ретроспекції глобалізованого суспільства» містить три підрозділи, в яких проаналізовані проблеми впливу глобалізації на неповнолітніх та питання соціалізації цієї категорії суб'єктів права в Україні.

У підрозділі 5.1 «Загальнотеоретичні диференціатори впливу глобалізації на правовий статус неповнолітніх» акцентовано, що динаміка людських взаємин спричиняє трансформацію правової реальності. Саме вона викликає зміни у правовому статусі неповнолітніх, які, із властивим цій категорії не повною мірою сформованим, але незаангажованим правовим мисленням та правовою свідомістю є тим елементом, що досить швидко сприймає та акумулює новітні інтенції життя, швидко відповідає на виклики глобалізованого середовища. Констатовано, що правова політика у сфері неповнолітніх, як і більшість державно-правових явищ, потребує оновлення, зважаючи на потребу удосконалення низки міжнародних стандартів, які регулюють права, свободи, відповідальність неповнолітніх. Потреба модернізувати еталони у цій сфері зумовлена наступними чинниками: виникненням глобальних проблем, які не можуть єдиноначально вирішуватися в межах держави; індустріальною революцією, стрімким технічним прогресом та суспільним розвитком, які зумовили зміну людських відносин; зміною класичного розуміння інституту сім'ї; трансформацією в освітній сфері; суб'єктивно-психологічними показниками, що спричиняють зміни в емоційній сфері неповнолітніх.

У підрозділі 5.2 «Основні правові проблеми впливу глобалізації на правовий статус неповнолітніх в Україні» Досліджено основні проблеми змі-

ни правового статусу неповнолітніх в умовах глобалізованого суспільства, серед яких криза сучасної сім'ї та їхня артикуляція неповнолітніми як матриця негативу для їхнього правового статусу; глобалізація освітнього простору; фактори впливу інформаційного суспільства на правовий статус неповнолітніх; глобалізований медіапростір як диференціатор агресивної поведінки неповнолітніх.

Підрозділ 5.3 «Правова соціалізація неповнолітніх в Україні» містить аналіз правової соціалізації неповнолітніх як домінантного явища, що впливає на їхній правовий статус та визначено роль агентів правової соціалізації у формуванні особистості неповнолітнього та удосконалення правової політики України щодо правового статусу неповнолітніх. Вказано, що правова соціалізація виступає процесом, який безпосередньо впливає на розвиток особистості в межах правових норм та допомагає закласти в основу не конформістську чи певну інертну мету, а саме активну правову поведінку неповнолітнього. Виокремлено суб'єктивні та об'єктивні чинники правової соціалізації неповнолітніх. Встановлено важливу роль агентів правової соціалізації для неповнолітніх, серед яких особливо вагоме місце посідають сім'я, освітні заклади, підліткове середовище, колектив друзів та знайомих. Агенти правової соціалізації повинні прагнути до підвищення рівня правової культури неповнолітніх, оскільки вона є визначальним чинником формування громадянського суспільства і правової держави.

ВИСНОВКИ

У дисертації комплексно досліджено правовий статус неповнолітніх у просторово-темпоральній площині, зокрема в умовах транзитивного та глобалізованого суспільства. Для цього розкрито правову природу забезпечувальних, основних та допоміжних елементів правового статусу неповнолітніх. Важливі наукові і практичні результати роботи є такими:

1. Констатовано, що однією з найістотніших прогалин у правознавстві є відсутність чіткого сучасного розуміння категорії «правовий статус». Наявні наукові позиції щодо тлумачення цього поняття згруповано за наступними підходами: правовий статус узагальнюють з роллю і значенням людини в державі й суспільстві; правовий статус вважається нормативно визначеною системою прав та обов'язків особи; правовий статус розуміється як система прав та обов'язків, а також інших правових елементів, що сприяють механізму захисту й охорони особи в державі. Аргументовано наукову цінність останнього підходу.

Авторська позиція полягає у віднесенні до складу правового статусу неповнолітнього таких елементів: 1) права та обов'язки – основні, центральні, базові елементи правового статусу; 2) елементи, що створюють передумови для реалізації повною мірою цих прав та обов'язків: грома-

дянство як стійкий правовий зв'язок між особою і державою, оскільки саме остання визначає повноту прав особи, механізми реалізації, засоби захисту і контролю за виконанням обов'язків; правосуб'єктність як системоутворювальний елемент щодо інших складових правового статусу особи; принципи правового статусу, що визначають загальні засади, основні його положення; 3) додаткові елементи: гарантії прав неповнолітнього як засіб право-реалізуючого механізму прав та свобод; відповідальність неповнолітнього за правопорушення, що в демократичній державі не зводилась до покарання особи, її значення набагато ширше – оцінка з боку держави й суспільства діяльності суб'єкта, превентивна функція та засіб забезпечення прав і свобод інших осіб.

2. Доведено, що методологічний підхід до правової політики у сфері неповнолітніх базується на германевтичному методі розуміння статусу неповнолітніх, як обов'язкового та особливо значущого і визначеного компонента у структурі людського потенціалу. Саме теперішні неповнолітні уможливають раціоналізацію соціальної поведінки – від них залежатиме еволюційний підхід до поступу людської цивілізації. На сучасному етапі розвитку держави і права визначаються типові нерозв'язані проблеми, встановлені на основі комплексності аналізу, єдиноначальності, уможливлення методами прогностичності та моделювання аксіологічності методологування правового статусу неповнолітніх. Проблеми комплексного підходу до інституту правового статусу неповнолітніх ґрунтуються на синтезі міждисциплінарної парадигми. Аксіологічний підхід визначає цінність особистості неповнолітнього у праві, на рівні якого він сприймається не тільки як об'єкт захисту, але як повноцінний суб'єкт правової реальності.

3. Акцентовано на проблемі понятійно-категорійного апарату у сфері правового статусу неповнолітніх, оскільки саме теоретична невизначеність призводить до колізій та прогалів у практичній сфері реалізації правового статусу. Зокрема, відсутнє однозначне розмежування категорій, які стосуються диференціювання споріднених понять: «діти», «малолітні», «молодь», «підлітки», «особи юного віку» і, власне, саме поняття «неповнолітні».

Дискусійними є й вікові межі досліджуваної категорії. На підставі аналізу міжнародних ювенальних еталонів доведено, що верхню вікову межу неповноліття варто встановити на рівні 18 років, якщо інше не передбачено внутрішнім законодавством окремих держав. Повноліття утверджене як віковий статус особи, яка досягає необхідної фізичної і психічної зрілості, стає здатною адекватно оцінювати навколишню дійсність і керувати своєю поведінкою, реалізуючи свій вибір і, відповідно до закону, певні права й обов'язки. Ювенальні стандарти дозволяють зменшити верхній віко-

вий ценз, хоча лише на розсуд окремих держав, вони дозволяють також збільшити визначену верхню межу, особливо у сфері покарання і здійснення правосуддя (зазвичай, до 21 року). Аргументовано, що нижньою віковою межею неповноліття є 14-річний вік.

Підається критиці наявне синонімічне тлумачення термінів «дитина» і «неповнолітній». Пропонується розв'язання цієї проблеми шляхом застосування такої формули «діти = малолітні (від 0 до 14 років) + неповнолітні (від 14 до 18 < років)». Стверджується, що така ж позиція має бути прийнята в законодавчій системі усіх галузей права.

4. Починаючи з додержавного суспільства і донині правовий статус неповнолітнього пройшов тривалий період становлення. Зміст поняття правового статусу неповнолітніх змінювався залежно від соціально-економічних, морально-етичних, релігійних та наукових поглядів.

Додержавне суспільство сприймало неповнолітніх як челядь та рабів, які позбавлені правового статусу. Рабовласницька та ранньофеодальна держава встановлювала такі риси правового статусу неповнолітніх: відносини в суспільстві будувалися на багатовіковому звичаї; неповнолітній не повною мірою володів правоздатністю; батьківська влада мала незаперечний авторитет; застосовувалися фізичні методи виховання; вплив церкви на державні відносини дещо поліпшив становище неповнолітніх, однак, неістотно; згодом було здійснено диференціацію прав неповнолітніх залежно від стану, до якого вони належали, і походження, де в найгіршому становищі були незаконнароджені особи; зароджується світське правове закріплення прав неповнолітніх; зароджується інститут пом'якшення відповідальності та заборони смертної кари неповнолітніх.

XVIII–XIX століття ознаменувалися деяким прогресом у становленні прав неповнолітніх. У той час уже діє чітка заборона насильства стосовно цієї категорії осіб, розвиваються гуманістичні доктрини у філософській думці, підвищується рівень правової культури суспільства. До XX сторіччя формуються концепції захисту прав дітей та основні принципи щодо законодавчого забезпечення інтересів різних категорій таких осіб: законних, позашлюбних, дітей-сиріт, оформляються форми захисту прав неповнолітніх та обмеження авторитарного впливу батьківської волі.

Вагомим поштовхом щодо гуманізації становища неповнолітніх стало створення перших міжнародних норм, спеціальних судів щодо неповнолітніх та окремих громадських об'єднань і рухів, які захищають їхні права. Зокрема, розробляють стандарти праці неповнолітніх, їхніх фізичних та особистих прав, декларується принцип рівності незалежно від походження й соціального стану, особливо увагу приділено освітнім правам неповнолітнього. Міжнародне законодавство та більшість внутрішньодержавних пра-

вових норм з післявоєнних часів не тільки декларують, а реально забезпечують спеціальний статус неповнолітніх.

5. Виокремлено такі особливості правового статусу неповнолітніх у сучасному транзитивному суспільстві: 1) відсутність повної дієздатності; 2) ширша сфера нормативно закріплених прав, ніж у повнолітніх суб'єктів права; 3) сфера суб'єктивних обов'язків є вужчою, ніж в інших суб'єктах права, оскільки держава, враховуючи їхню незрілість, відсутність повної соціалізації, досвіду і знань, кваліфікує неповнолітніх як таких, які здатні нести відповідальність за окремі категорії правопорушень, зазвичай важкі та особливо важкі злочини, окрім того, визначено особливості у видах покарання; 4) зовнішня відокремленість як повноцінного суб'єкта правового життя, здатність виробляти, виражати та виконувати персоніфіковану волю, що повною мірою не властиві неповнолітнім через те, що вказану діяльність вони здійснюють не самостійно, а через імперативну волю повнолітнього суб'єкта або держави; 5) наявність видових розбіжностей у відносинах, у які неповнолітні можуть вступати самостійно на рівні з дорослими суб'єктами права, та особливі відносини, які не визнають неповнолітнього повноцінним суб'єктом права; 6) врахування емоційної і розумової незрілості неповнолітніх, які потребують особливої уваги і піклування з боку держави й соціуму.

6. Правосуб'єктність неповнолітніх визначає межі їхніх правових можливостей, встановлює потенційний обсяг прав та обов'язків, охоплює правоздатність, дієздатність та деліктоздатність цих суб'єктів права.

Правоздатність неповнолітніх позначається загальними характеристиками для всіх суб'єктів права. Дієздатність зумовлена, з одного боку, суб'єктивними характеристиками, тобто незрілістю особи, з іншого – державною правовою політикою, оскільки, не визнаючи повної дієздатності неповнолітніх, держава захищає суспільні відносини від нестійкості, забезпечує належну правову поведінку суб'єктів права і захищає неповнолітніх від можливих правопорушень, в яких вони можуть виступати і суб'єктом, і потерпілим.

Встановлено, що тільки для досліджуваної вікової категорії характерний такий правовий процес, як емансипація. Виокремлено підстави емансипації: цивільні (праця за трудовим договором, бажання вести підприємницьку діяльність) та сімейні особливості неповнолітнього. Акцентовано увагу на тому, що емансипація має галузевий характер і не поширюється на повний обсяг дієздатності фізичної особи, доведено, що така позиція нормотворця не відповідає єдності в підходах. Мотивована необхідність надання інституту емансипації зворотної дії, тобто за наявності достатніх підстав варто було б надати суду таке право, якщо підліток зловживає або явно нерозумно розпоряджається своїми доходами.

Деліктоздатність є елементом, що забезпечує відповідальнісну складову у правовому статусі неповнолітнього. Констатовано, що в різних галузях права деліктоздатність неповнолітніх настає з різного віку.

8. Правові принципи відображають соціальні відносини, на яких ґрунтується людське буття, і встановлюють напрям розвитку права й людського існування в майбутньому. Юридична природа і специфічні риси принципів (загальних та спеціальних) статусу особистості забезпечують їм здатність бути особливими регуляторами суспільних відносин неповнолітніх. Загальні (базові) принципи правового статусу – це ті основоположні засади, які властиві будь-якій особі відповідно до закономірностей розвитку суспільства. Їхнє значення полягає в задоволенні основоположних потреб особи й суспільства в утвердженні гуманізму, свободи, рівності і відповідальності в життєво важливих сферах життєдіяльності - у суспільних і державницьких відносинах.

Спеціальні принципи правового статусу неповнолітніх – це ті, що властиві саме цій категорії суб'єктів права і слугують чинником розмежування неповнолітніх від інших категорій суб'єктів права. Передовсім це: принцип цінності неповнолітнього віку; принцип державної турботи, підтримки й захисту неповнолітніх як особливого фізичного, фізіологічного, психологічного, соціального і правового становища особи; принцип загальної міжнародної й посиленої охорони та захисту прав і законних інтересів неповнолітніх; пріоритет прав та законних інтересів неповнолітніх перед інтересами дорослих і державними інтересами; принцип пріоритету сімейного виховання неповнолітніх; комплексність правового регулювання питань правового статусу неповнолітніх.

9. Обґрунтовано авторську дефініцію щодо розуміння прав неповнолітньої особи як загальноцивілізаційних цінностей, що виражають можливість особи у проміжку від чотирнадцятиліття до повноліття гармонійного її розвитку і зростання, реалізацію особистості в інтересах суспільства відповідно до законодавства, традицій народу, досягнень національної та світової культури в певних історико-соціальних умовах.

Визначено такі ознаки прав неповнолітніх: 1) перевага прав неповнолітнього над його обов'язками; 2) наявність мінімальних міжнародних стандартів прав неповнолітнього та передбачення органічної єдності в національному законодавстві універсальних і загальнолюдських цінностей світової цивілізації, що дозволяють дати оцінку правам і свободам людини, які характеризують правовий статус неповнолітнього; 3) наявність додаткових прав, порівняно з іншими загальними суб'єктами права, як-от: право жити в сім'ї, право на піклування з боку батьків тощо; 4) строковий характер системи прав, що зумовлений віковими характеристиками суб'єкта та його динамічністю і здатністю до зростання та набуття повноліття; 5) вікова не-

зрілість впливає на звуженість обсягу прав; б) відсутня можливість повної самостійної, автономної реалізації своїх прав, внаслідок чого на батьків і органи державної влади покладено обов'язок сприяти реалізації прав неповнолітнього.

10. Запропоновано теоретично доповнити загальну класифікацію прав неповнолітніх: за територіальним критерієм – міжнародні, регіональні внутрішньодержавні права; за родовою характеристикою – загальні права неповнолітнього як людської істоти; права неповнолітнього як дитини; спеціальні права неповнолітнього (вікові характеристики неповнолітніх, їхній розвиток та соціальні характеристики дозволяють їм мати ширший, порівняно з малолітніми дітьми, обсяг прав, що відповідають їхнім потребам, як-от: право на працю, право на підприємницьку діяльність, право створювати дитячі і молодіжні організації, право на судовий захист від зловживань з боку батьків, процесуальні права, пов'язані зі здійсненням провадження щодо неповнолітніх); права неповнолітніх зі спеціальним правовим статусом.

Пропонується в Законі України «Про охорону дитинства» створити окремий розділ IV-I «Неповнолітні». У ньому потрібно чітко зазначити віковий ценз неповнолітніх, їхні спеціальні права та обов'язки, свободи та охоронювані законом інтереси, гарантії їхньої реалізації.

11. Здійснено характеристику окремих прав неповнолітнього:

– фізичних, що виступають основою існування його як біологічної істоти та охоплюють права на життя, фізичну недоторканність, безпечне довкілля, житло, соціальний захист та інші права, необхідні людині для належного існування. З-поміж іншого встановлено, що право на життя неповнолітнього додатково забезпечується правовим імунітетом від законного позбавлення волі та призначення покарання у вигляді смертної кари. Доведено необхідність негайної зміни міжнародних підходів до статусу неповнолітнього як комбатанта у міжнародному праві та вказано на необхідність збільшення цієї вікової межі до рівня повноліття;

– особистісних прав як можливості збереження, розвитку і захисту морально-психологічної індивідуальності, її світогляду та духовності, що охоплюють право на ім'я, право на захист честі й гідності, право на особисте життя, право на доступ до інформації. Мотивовано, що право неповнолітнього на свободу совісті і віросповідання потребує законодавчого удосконалення шляхом нормативного закріплення можливості неповнолітнього із 16-річного віку брати участь у релігійних обрядах та релігійному навчанні самостійно, за відсутності згоди батьків;

– соціально-економічних прав, що забезпечують життєдіяльність неповнолітнього і становлять основу його розвитку та забезпечують можливості функціонування як людської істоти. Констатовано, що на міжнародному

рівні найширше закріплено трудові права та гарантії неповнолітнього, але додаткової конкретизації потребує право неповнолітнього на соціальний захист і достатній життєвий рівень;

– політичних прав – мотивовано, що сучасне суспільство детермінує розширення політичних прав неповнолітніх шляхом імплементації норми про зменшення віку виборців на місцевих виборах та на референдумі до 16 років.

12. Обов'язки неповнолітнього згруповано: загальні конституційні обов'язки; особливі – властиві неповнолітньому відповідно до його вікових характеристик та соціального статусу. До останніх віднесено ті, які передбачені законодавством як обов'язкова поведінка, котру визначає держава для неповнолітнього як суб'єкта спеціального правового статусу: обов'язок вчитися і здобувати середню освіту; необхідні дії, які має здійснити неповнолітня особа, пов'язані з майбутнім проходженням військової служби; обов'язки, пов'язані із взаємовідносинами з батьками, у сім'ї; обов'язки неповнолітніх, котрі є засновниками і членами дитячих та молодіжних організацій.

13. Гарантії прав і свобод неповнолітнього розуміються як спеціальні гарантії його прав, система норм, принципів, засобів та умов, що сукупно забезпечують здійснення прав, свобод і законних інтересів особи неповнолітнього віку.

Визначено таку систему гарантій прав неповнолітнього: політичні (особливості побудови і функціонування всієї політичної системи суспільства, її принципи, суб'єкти й особливості їх взаємодії, оскільки на гарантованість прав неповнолітнього безпосередньо впливає вся сукупність політичних чинників суспільного і державного життя), соціально-економічні (охоплюють сукупність економічних чинників, які сприяють повній і безперешкодній реалізації прав та забезпечують соціальний захист вказаної демографічної групи), ідеологічні (сукупність ідеологічних і світоглядних принципів, що обумовлюють першочергові цінності й непорушність прав, їх повну і безперешкодну реалізацію), юридичні (засоби матеріально-правового і процесуального (організаційного) характеру, які призначені для реалізації та захисту закріплених у конституції і законодавстві прав неповнолітніх). Комплекс юридичних прав неповнолітніх містить нормативно-правові (міжнародні та національні) й організаційно-правові гарантії.

Запропоновано необхідні правові заходи удосконалення гарантій прав неповнолітніх в Україні: впровадження дієвої системи ювенальної юстиції, оскільки важливим завданням є переорієнтування діяльності у цій сфері з репресивного на відновно-виховний характер відповідальності неповнолітніх; підвищення рівня соціальної захищеності громадян, загальне підвищення рівня життя населення, подолання проблем безробіття батьків; удос-

коналення правового регулювання сфери освіти, фінансування навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, культури, фізичного виховання, соціального захисту; затвердження соціальних стандартів діяльності служб, що працюють з дітьми; оновлення застарілої системи опіки та піклування.

14. Узагальнено такі причини злочинної поведінки неповнолітніх: соціально-економічні (низький рівень сімейного достатку, економічна криза, зростання кількості раних шлюбів); соціально-виховні (недосконалість освітніх і виховних програм, організаційні недоліки шкільної освіти); наркоманія; алкоголізм; інформаційно-моральні девіації сучасного суспільства, новітні засоби гібридної агресії. Вказане вимагає комплексної стратегії держави щодо оновлення підходів у сфері освітньої, сімейної, культурної, інформаційної, соціальної політики.

Доведено доцільність передбачення на законодавчому рівні можливості позбавлення відповідальності неповнолітніх, які вперше вчинили злочинне діяння та мають значне відставання у психічному розвитку, внаслідок чого були позбавлені можливості критично поставитися до вчиненого, якщо це підтверджено висновком комплексної медико-психологічної експертизи. За рішенням суду такі особи мають бути примусово поміщені в навчально-психологічні заклади соціальної реабілітації для подолання проблем агресивності та відставання у психічному розвитку.

Комплексний аналіз відповідальності неповнолітнього в національному праві і законодавстві інших країн та норм міжнародного права дав підстави виокремити такі особливості відповідальності: чітка співзалежність відповідальності від віку неповнолітнього; застосування виховних заходів, а не каральних; обмеження застосування певних видів покарань та спеціальні умови відбування покарання; відповідальність неповнолітніх перебуває у тісному зв'язку з відповідальністю батьків чи осіб, які їх замінюють; неповноліття є обставиною, що пом'якшує відповідальність; особливий процесуальний статус неповнолітнього.

Ювенальну юстицію розуміється як функціонування спеціальних державних та громадських інституцій діяльність яких пов'язана з системою захисту прав і свобод неповнолітньої особи, їх основним завданням є профілактика правопорушень та ефективна соціалізація цієї категорії суб'єктів права. Виокремлено основні види систем ювенальної юстиції у світі (англосаксонську, континентальну, скандинавську) та вказано на їх особливості. Доводиться прийнятність імплементації в національну правову систему практики країн, що належать до континентальної моделі, мотивуючи це широкою мережею системи органів, які комплексно вирішують завдання ювенальної юстиції. Виділено комплекс заходів для ефективного функціонування ювенальної юстиції в Україні: прийняття спеціалізованого законодавчого акту, що регулював би питання ювенальної юстиції та від-

повідав сучасним міжнародним стандартам; професійно-кадрова підготовка фахівців; розвиток спеціалізованих закладів соціальної реабілітації; налагодження міжвідомчої взаємодії органів, що займаються неповнолітніми; покращення побутових умов та можливість навчання в установах для відбування покарання; введення в практичну дію інституту судових вихователів та інституту пробації; впровадження особистого і сімейного досє для ефективної роботи з неповнолітніми, які конфліктують із законом чи опинились у складній життєвій ситуації; фінансове забезпечення повноцінного переходу до ювенальних стандартів.

Констатовано нагальну потребу трансформації підходів до змісту відповідальності неповнолітніх. Серед можливих змін важливою є програма відновного правосуддя, основною метою якої є відновлення справедливості та збалансування потреб потерпілого, правопорушника та суспільства (громади). Визначено такі ознаки відновного правосуддя неповнолітніх: альтернативність каральному спрямуванню кримінального процесу; створення морально-психологічної та організаційно-правової основи для примирення потерпілого і неповнолітнього правопорушника; можливість потерпілій особі одержати вибачення та відчутти щире каяття правопорушника; застосування відновного правосуддя стосовно осіб, які вчинили злочин невеликої тяжкості; сприяє ресоціалізації неповнолітнього правопорушника; сповідування принципу гуманності та забезпечення прав і свобод неповнолітнього; сприяння створенню позитивного навколишнього соціального середовища та вихованню свідомого молодого покоління.

Переваги медіації перед заходами виховного характеру чи кримінальним покаранням полягають в тому, що вона надає можливість: примиритися потерпілому і правопорушникові; ширше зрозуміти обопільну сутність конфлікту та усунути його основні причини; зрозуміти почуття потерпілого та відчутти щире каяття правопорушника; конфіденційно вирішити спір; узгодити суспільно-правові позиції не тільки учасникам злочину, й тим, хто психологічно має відношення до нього – батькам, опікунам, родичам, освітянам тощо; вирішити ситуацію без складних процесуальних процедур та в незначних часових проміжках; не зазнати значних судових витрат, зокрема, витрат на захисника, експертизи тощо; усунути всі можливі негативні наслідки перебування неповнолітнього в місцях позбавлення волі; уникнути рецидиву правопорушень та адекватно соціалізувати правопорушника.

15. Сучасні зміни у правовому регулюванні статусу неповнолітніх зумовлені зміною соціального середовища. Правова політика має відповідати об'єктивним умовам існування суспільства. Динаміка людських взаємин спричиняє трансформацію правової реальності. Саме вона викликає зміни у правовому статусі членів суспільства. Неповнолітні із властивим цій кате-

горії не повною мірою сформованим, але незаангажованим правовим мисленням та правовою свідомістю є тим елементом, що досить швидко сприймає та акумулює новітні інтенції життя, швидко відповідає на виклики глобалізованого середовища. Особливий динамічний вплив глобалізаційних змін відчувають неповнолітні, оскільки належать до вікової категорії, яка має сформоване максималістське та подекуди індивідуалістське інтелектуальне поле, проте відсутні стійкі морально-правові уявлення та переконання. Правовий статус неповнолітнього потребує вдосконалення відповідно до вимог стрімко модифікованої реальності.

16. Виділено основні проблеми, що впливають на правовий статус неповнолітнього:

– змінні характеристики сімейних відносин: їхня артикуляція неповнолітніми формує матрицю негативу у правовому статусі та проявляється через дисбаланс сімейних ролей; неповні сім'ї; трудове сирітство дітей заробітчан; зловживання батьків алкоголем, наркотиками, ведення аморального способу життя; одностатеві шлюби. Неповнолітні в таких сім'ях набувають аналогічного негативного соціального досвіду, що в майбутньому проявляється в девіаціях, пов'язаних із прогалинами виховання, протиправною поведінкою, агресивністю, проблемами у комунікації, реалізацією власної позиції, неповноцінному творчому та особистісному розвитку;

– глобалізація освіти, що трансформує правовий статус неповнолітніх: нерівномірність доступу до якісних освітніх послуг; відкритість освітнього середовища; демонополізація державної освіти; тенденції до створення міжнародної освітньої системи; синергетичність освіти; глобально скероване зневираження розвитку неповнолітніх; недоступність принципу індивідуалізації освітніх підходів до неповнолітнього; недостатня усвідомленість неповнолітніми потреби інформатизації освіти та комп'ютерна гіперактивність (шкідлива залежність) учасників освітнього процесу; дисонанс у принципах побудови освітнього простору;

– негативні фактори впливу інформаційного суспільства на правовий статус неповнолітнього: 1) недостатній доступ до загальносвітового інформаційного поля, яке надає можливість швидкого і доступного одержання інформації, яка не обмежена державними кордонами, тому неповнолітній отримує більше можливостей для реалізації своїх прав, а також доступу до новітніх знань; 2) відсутність позиціонування людини як цінності в інформаційному суспільстві, якими створено чималий психологічний пресинг на свідомість особистості, що трансформує якості користувачів мережі; 3) зростання деструктивної ролі соціально-комунікативних практик Інтернету (блоги, соціальні мережі, мережеві групи та інтернет-товариства) для реалізації прав неповнолітніх і їхній значний вплив на правомірність та протиправність поведінки цієї категорії осіб; 4) недостатнє впровадження інформацій-

них державних послуг, що сприяє забезпеченню прав і свобод неповнолітніх. Відсутність на державному рівні програми одержання неповнолітніми належного виховання в інформаційній сфері та забезпечення їх високої інформаційної культури, комплексних дій щодо зацікавленості знанням мов міжнародного спілкування;

– проблема негативного впливу медіапростору, оскільки неповнолітній не має стійких моральних та соціальних позицій, не має повного ціннісного світоглядного уявлення. Зокрема, не достатньо в державі реалізуються такі заходи, як: активізація діяльності компетентних органів державної влади у галузі телерадіомовлення щодо усунення з медіапростору особливо небезпечного телевізійного продукту; виховання телевізійної освіченості неповнолітніх; комплексна робота суспільства щодо усунення проявів агресії неповнолітніх, антисоціальної поведінки підлітків, булінгу тощо; моніторинг антисоціальних проявів агресії; навчання неповнолітніх соціальним правилам взаємодії, комунікації, саморегуляції та правових можливостей реакції на протиправний казус загалом; підвищення рівня профілактичної роботи щодо виявлення загрозливих факторів в оточенні неповнолітніх; активізація позашкільної зайнятості підлітків, особливо шляхом залучення їх до спорту, громадської роботи; пропаганда правових знань підлітків, створення медіапродукту, спрямованого на патріотичне, соціально-правове, моральне виховання неповнолітніх, повагу прав і свободи вибору іншого, толерантності і гуманізму.

17. Визначено особливі ознаки правової соціалізації неповнолітніх в Україні, серед яких: морально-психологічні та індивідуально-вікові ідентитети неповнолітніх як соціальних індивідів є первинними чинниками їхньої правової соціалізації; правова соціалізація виступає як необхідний, первинний процес розвитку правової природи людини, первинний процес правової адаптації; двосторонній непаритетний процес, в якому домінують роль відіграють інституційні органи держави й суспільства, а не індивідуально – неповнолітній; правові знання неповнолітніх як елемент правової соціалізації є поверхові, фрагментарні, несформовані, мають абстрактну форму, одержані зазвичай з непрофесійних буденно-соціальних джерел; відсутність володіння повною мірою навичками, соціальним досвідом реалізації правових норм, відсутність можливості повною мірою реалізовувати правові знання самостійно; правова соціалізація підлітків не становить цілісної системи та домінують виступає процесом, а не досконалим докочаним результатом; сім'я є основним інститутом соціалізації неповнолітніх; існує опосередковане сприйняття правової інформації, норм та цінностей, а безпосередній зв'язок із правовою реальністю відбувається рідше, ніж у дорослих суб'єктів права; для цієї категорії правова соціалізація є нестійкою, хиткою, змінною.

Встановлено важливу роль агентів правової соціалізації для неповнолітніх, серед яких особливо вагоме місце посідають: сім'я, підліткове середовище, колектив друзів та знайомих, освітній простір та засоби масової комунікації.

Інститут сім'ї як агент правової соціалізації в Україні потрібно вдосконалювати у наступному: відродити моральні і духовні цінності родини; сприймати неповнолітнього як окрему повноцінну особистість, поважати її гідність, домогтися демократизації взаємин між батьками та дітьми в контексті надання неповнолітнім можливості здійснювати власний вибір, особливо це стосується свідомого індивідуального вибору майбутньої професії; удосконалити виховний процес у співпраці з іншими агентами соціалізації. Умотивовано, що вагому роль у соціалізації відіграють однолітки. Групи в підлітковому середовищі поділено на формальні і неформальні. Доведено, що проблемою для ефективної правової соціалізації неповнолітніх є існування підліткових асоціальних утворень та контркультур. Освітні заклади й установи як агенти правової соціалізації мають найважливіше значення для передачі загальних цінностей домінантної в суспільстві правової культури. Встановлено, що необхідність модернізації освітньо-виховної сфери визначається такими обставинами: новими соціально-економічними умовами, які привели до кардинальної зміни всієї правової бази; новими нормативними актами, що стосуються сфери педагогіки й освіти; руйнуванням традицій суспільства; зростанням правопорушень серед молоді. Обсяг проблем, які досі залишаються не розв'язаними, спроектовують необхідність подальшого наукового оперативного заглиблення у вирішення актуальних завдань теорії і практики правового статусу неповнолітніх.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Правова соціалізація : моногр. / І.М. Жаровська, Н.В. Ортинська, О.В. Парута, Л.В. Ярмол. – Львів: СПОЛОМ, 2015. – 252 с.
2. Правова глобалізація: моногр. / І.М. Жаровська, Р.Я Шай, Н.В. Ортинська – Львів: СПОЛОМ, 2016. – 187 с.
3. Ортинська Н.В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : моногр. / Н.В. Ортинська. – Львів: СПОЛОМ, 2016. – 691 с.
4. Юськів Н. В. Методологічні проблеми у сфері прав та свобод неповнолітніх / Н. В. Юськів // Наше право. – 2014. – № 8. – С. 20–24.
5. Юськів Н. В. Правові проблеми державотворення у сучасних українських трансформаційних реаліях / Н. В. Юськів // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Юридичні науки. – 2014. – № 801. – С. 86–91.

6. Юськів Н. В. Особливості правової соціалізації неповнолітніх / Н. В. Юськів // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 74. – С. 90–95.

7. Юськів Н. В. Громадянство у системі правового статусу неповнолітніх / Н. В. Юськів // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 807. – С. 202–206.

8. Юськів Н. В. Проблеми правового регулювання статусу неповнолітніх в умовах модернізації суспільства / Н. В. Юськів // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 810. – С. 124–128.

9. Юськів Н. Види прав неповнолітніх: теоретико-правовий пошук / Н. Юськів // Публічне право. – 2014. – № 4 (16). – С. 221–226.

10. Юськів Н. В. Національні проблеми правового регулювання прав неповнолітніх / Н. В. Юськів // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки – 2015. – № 2(II). – С. 28–33.

11. Ортинська Н. В. Правова політика держави щодо подолання причин злочинної поведінки неповнолітнього / Н. В. Ортинська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – № 824. – С. 298–301.

12. Ортинська Н. В. Спеціальні принципи правової політики щодо неповнолітніх / Н. В. Ортинська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – № 825 – С. 195–198.

13. Ортинська Н. В. Співвідношення гуманності та дієвості заходів впливу, що застосовується до неповнолітніх / Н. В. Ортинська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – №827 – С. 179–183.

14. Юськів Н. В. Співвідношення правового та соціального статусу неповнолітніх / Н. В. Юськів // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015.– №1. – С. 153–156.

15. Ортинська Н. В. Кримінальна відповідальність неповнолітніх: оновлення методологічних підходів / Н. В. Ортинська // Форум права. – 2015. – №5 – С. 166–170.

16. Ортинська Н. В. Історико-правовий аналіз розвитку правового статусу неповнолітніх (від додержавного суспільства до XVIII століття) / Н. В. Ортинська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2015. – №15. – Том 1. – С. 23–26.

17. Ортинська Н. В. Генезис правового статусу неповнолітніх (від XVIII століття до сьогодення) / Н. В. Ортинська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2015. – № 34. – С. 28–31.

18. Юськів Н. В. Ключові принципи правового статусу неповнолітніх / Н. В. Юськів // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична. – 2015. – Вип. 2. – С. 231–240.

19. Ортиńska Н. В. Соціальні причини злочинності неповнолітніх: проблеми подолання / Н. В. Ортиńska // Журнал східноєвропейського права. – 2015. – № 21. – С. 86–91.

20. Юськів Н. В. Соціальні та економічні права неповнолітніх / Н. В. Юськів // Право і суспільство. – 2015. – №4 (Ч. 4). – С. 125–129.

21. Yuskiv N. Minors as Subjects of Law: Aspects of General Theoretical Jurisprudence / N. Yuskiv // Evropsky politicky a pravni diskurz. – 2015. – № 3. – Vol. 2. – P. 156–160.

22. Ортиńska Н. В. Правова політика держави щодо подолання причин злочинної поведінки неповнолітніх / Н. В. Ортиńska // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – №824 – С. 298–301.

23. Ortynska N. V. Individual Approach to Minors as Requirements of the Global Education Transformation / N. V. Ortynska // News of Science and Education. – 2016. – № 18 (42). – P. 70–71.

24. Ортиńska Н. В. Співвідношення принципів гуманності та ефективності при притягненні неповнолітнього до кримінальної відповідальності / Н. В. Ортиńska // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – № 837. – С. 304–308.

25. Ортиńska Н. В. Правовий статус людини: до проблем теоретичного розуміння / Н. В. Ортиńska // Право і безпека. – 2016. – №3 (62). – С. 28–32.

26. Ортиńska Н. В. Правові проблеми забезпечення права на життя неповнолітніх // Право та державне управління. – 2016. – №3 (24). – С. 4–8.

27. Ортиńska Н. В. Щодо тенденцій розширення політичних прав неповнолітніх / Н. В. Ортиńska // Прикарпатський юридичний вісник. – 2016. – №3 (12). – С. 16–19.

28. Ортиńska Н. В. Теоретико-правовий аналіз шкільної медіації як ефективного способу забезпечення захисту прав та свобод неповнолітніх / Н. В. Ортиńska // East European Scientific Journal Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe. – 2016. – № 1(5). – Volume 4. – P. 72–76.

29. Ortynska N. V. Mediation procedure in the educational space / N. V. Ortynska // Stredoevropsky Vestnik pro vedu a vyzkum. – 2016. – №14 (27). – P. 56–59.

30. Ортиńska Н. Обов'язки неповнолітнього як вагомий елемент його правового статусу / Н. В. Ортиńska // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – №10 (248). – С. 130–134.

31. Ortynska N. V. The Impact of Globalization of Educational Sphere on the Legal Status of Minors / N. V. Ortynska // *American Journal of Science and Technologies*. – 2016. – №1 (21). – Volume III. – P. 657–662.

32. Ортинська Н. В. Особливості правового статусу неповнолітніх у сучасних умовах розвитку державності / Н. В. Ортинська // *Часопис Київського університету права*. – 2016. – №3. – С. 100–104.

33. Ортинська Н. В. Особливості реалізації права на освіту неповнолітніх підліткового віку / Н. В. Ортинська // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. – 2016. – № 850. – С. 81–85.

34. Ортинська Н. Фактори впливу інформаційного суспільства на правовий статус неповнолітнього / Н. Ортинська // *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. – 2016. – №1. – С. 97–101.

35. Ортинська Н. Кримінальна відповідальність неповнолітніх з відставанням у психічному розвитку / Н. Ортинська // *Публічне право*. – 2016. – № 1 (21). – С. 180–183.

36. Ортинська Н. В. Процедура медіації як форма відновного правосуддя для неповнолітніх / Н. В. Ортинська // *Право і безпека*. – 2016. – № 1 (60). – С. 121–125.

37. Ортинська Н.В. Щодо національної моделі ювенальної юстиції / Н.В. Ортинська // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. – 2017. – № 861. – С. 173–177.

38. Ortynska N. Dangerous Factors for Minors in the Modern Internet Space / N. Ortynska // *Visegrad Journal on Human Rights*. – 2017. – № 2/1. – P. 145–149.

39. Ortynska N. Family crisis and its impact on the minor legal status / N. Ortynska // *International Journal of Scientific & Engineering Research*. – 2017. – Volume 8. – Issue 2. – P. 465–470.

40. Юськів Н. В. Інформаційні права неповнолітніх / Н. В. Юськів // *Přední vědecké novinky: Mater. mežd. науч.-prakt. konf.* – Praha, 27 srpna – 05 září 2014 roku. – С. 36–37.

41. Yuskiv N. Problems of Legal Protection of Minor Refugees / N. Yuskiv // *Perspektywice opracowania sa nauka I technikami: materialy X miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji (Przemysl, 07–15 listopada)*. – 2014. – P. 65–66.

42. Юськів Н. В. Щодо видів прав неповнолітніх: оновлення теоретичного підходу / Юськів Н. В // *Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов: матер. межд. науч.-практ. конф. (г. Кишинев, 7–8 ноября)*. – 2014. – Часть I. – С. 211–213.

43. Yuskiv N. V. Correlation of the Concepts of «legal Status of a Minor and «legal position of minors» / N. V. Yuskiv // *Modern scientific potential* –

2015 : Materials of XI International Research and Practice Conference (Sheffield – England, 28 February – 7 March). – 2015. – Volume 9. – P. 31–33.

44. Ортинська Н. В. Соціальний та правовий статус: проблеми теорії / Н. В. Ортинська // Міжнародна науково-практична конференція «Юридичні наукові дискусії як фактор сталого розвитку правової доктрини та законодавства» (м. Київ, 10-11 квітня 2015). – С. 15–17.

45. Юськів Н. В. До питання становлення поняття «правовий статус» / Н. В. Юськів // Матеріали учасників II-ї заочної науково-практичної конференції «Державотворення і правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 16 квітня 2015). – С. 169 – 171.

46. Ortynska N. V. Globalization as an Important Factor of Influence on the Legal Status of a Minor / N. V. Ortynska // International Scientific and Practical Congress : the International Scientific Association of Economists Consilium (Davos, 28 July 2015). – P. 180–181.

47. Ortynska N. V. Some Aspects of Criminal Responsibility of Juveniles / N. V. Ortynska // Pravna veda a prax: vyzvy modernych europskych integracnych procesov: medzinarodna vedecka konferencia (Bratislava, 27-28 Novembra 2015). – P. 72–74.

48. Ортынская Н. В. Система восстановительного правосудия несовершеннолетних / Н. В. Ортинська // Матеріали за XII міжнародна наука практична конференція (Софія, 15-22 февруари 2016). – С. 14–17.

49. Ортинська Н. В. «Сімейна конференція» як форма відновного правосуддя неповнолітніх / Н. В. Ортинська // Міжнародна науково-практична конференція «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (м. Харків, 19-20 лютого 2016). – С. 12–14.

50. Ортинська Н. В. Проблеми статусу неповнолітніх у неповних сім'ях / Н. В. Ортинська // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 26-26 березня 2016). – С. 17–20.

51. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх і вчення П. Юркевича / Н. В. Ортинська // Матеріали учасників Всеукраїнської конференції «Історія і сучасність філософії права: до 190-річчя від дня народження Памфіла Юркевича» (м. Львів, 19 травня 2016). – С. 144–146.

52. Ортинська Н. В. Принцип свободи у правовому статусі неповнолітнього / Н. В. Ортинська // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Стан та перспективи розвитку юридичної науки» (м. Дніпро, 2-3 вересня 2016). – С. 6–9.

53. Ортинська Н. В. Міжнародні аспекти регулювання права на недоторканність неповнолітнього / Н. В. Ортинська // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Наука України: проблеми сьогодення та перспективи розвитку» (м. Київ, 23-24 вересня 2016). – С. 86–88.

54. Ортинська Н. В. До культурних прав неповнолітніх / Н. В. Ортинська // Всеукраїнська науково-практична конференція «Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні» (м. Херсон, 7-8 жовтня 2016). – С. 17–19.

55. Ортинська Н. В. Щодо деяких особистих прав неповнолітнього / Н. В. Ортинська // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Людина і закон: публічно-правовий вимір» (м. Дніпро, 7-8 жовтня 2016). – С. 7–9.

56. Ortynska N. The Active Suffrage of Minors / N. Ortynska // 6th International youth science forum “LITTERIS ET ARTIBUS”: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24-26 листопада 2016). – С. 456–457.

57. Ортинська Н. В. Теоретичні аспекти формування сучасного глобального правового простору / Н. В. Ортинська // Innovative Educational Technologies: European Union Experience and its Implementation to the Training of Lawyers (Sladkovicovo, 26-28 december 2016). – P. 101–102.

58. Ortynska N. V. Delictual Dispositive Capacity as an Element of Minors Legal Personality / N. V. Ortynska // Бъдещите изследвания-2017 (г. София, 15-22 февруари 2017). – С. 3–6.

59. Ortynska N. V. Comparison of Categories Personality and legal Status / N. V. Ortynska // Найновите научни постижения –2017: materialy XIII міжнародного naukowi-praktycznej konferencji (г. София, 15-22 март 2017). – С. 3–5.

60. Ортинська Н. В. Статус неповнолітнього в умовах модифікації шлюбно-сімейних відносин / Н. В. Ортинська // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції в юридичній науці України» (м. Київ, 29-30 червня 2017 р.). – С. 13–15.

АНОТАЦІЯ

Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерство освіти і науки України, Львів, 2017.

У дисертації здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз складу правового статусу неповнолітнього та умотивовано належність до нього таких елементів, як права та обов'язки – основні елементи правового статусу; забезпечувальні елементи, що створюють передумови для реалізації повною мірою цих прав та обов'язків: громадянство; правосуб'єктність; принципи правового статусу; додаткові елементи: гарантії прав неповнолітнього; відповідальність неповнолітнього за правопорушення.

Обґрунтовано нормативно-правову необхідність розмежування таких понять, як «діти» та «неповнолітні» у зв'язку з віднесенням до останніх дітей вікової межі від чотирнадцяти років до повноліття та доведено необхідність спеціального правового підходу до цієї вікової категорії, зумовленої її фізичним та інтелектуальним становленням й етапом підготовки до повноліття.

Розглянуто загальну характеристику окремих видів прав неповнолітніх, з-поміж яких: фізичні, особисті, соціально-економічні, політичні та культурні і подано загальнотеоретичну характеристику правової множинності обов'язків неповнолітніх. У роботі міститься комплексний аналіз відповідальності у системі правового статусу неповнолітніх.

Висвітлено основні правові проблеми впливу глобалізації на правовий статус неповнолітніх в Україні. Також розкрито значення правової соціалізації неповнолітніх в Україні шляхом аналізу інноваційних потреб правової соціалізації неповнолітніх у нашій державі та визначено ролі її агентів у формуванні особистості неповнолітнього та напрямів вдосконалення правової політики держави щодо правового статусу неповнолітніх.

Ключові слова: неповнолітні, правовий статус, діти, права неповнолітніх, обов'язки неповнолітніх, ювенальна юстиція, відновне правосуддя, транзитивне суспільство, глобалізація, правова соціалізація.

АННОТАЦІЯ

Ортынская Н.В. Правовой статус несовершеннолетних: теоретико-правовое исследование. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов 2017.

В диссертации совершён комплексный теоретико-правовой анализ состава правового статуса несовершеннолетних и доказано что, ему присущи такие элементы, как права и обязанности – основные элементы правового статуса; дополнительные элементы: обеспечивающие элементы, которые создают предпосылки для реализации в полном объёме этих прав и обязанностей: гражданство; правосубъектность, принципы правового статуса; дополнительные элементы: гарантии прав несовершеннолетних; ответственность несовершеннолетних за правонарушение.

Обосновано нормативно-правовую необходимость разграничения таких понятий, как «дети» и «несовершеннолетние» в связи с отнесением к последним детей возрастного ценза от четырнадцати лет до совершеннолетия; доказана необходимость специального правового подхода к этой возраст-

ной категории, обусловленной ее физическим и интеллектуальным становлением, этапом подготовки к совершеннолетию.

Рассмотрена общая характеристика отдельных видов прав несовершеннолетних, среди которых: физические, личные, социально-экономические, политические, культурные; предоставлена общетеоретическая характеристика правовой множественности обязанностей несовершеннолетних. Работа содержит комплексный анализ ответственности в системе правового статуса несовершеннолетних. Изложены основные правовые проблемы влияния глобализации на правовой статус несовершеннолетних в Украине. Также раскрыто значение правовой социализации несовершеннолетних, потребностей правовой социализации несовершеннолетних в нашей стране и определена роль её агентов, формирования личности несовершеннолетних и направлений усовершенствования правовой политики государства относительно правового статуса несовершеннолетних.

Предложено дополнить общую классификацию прав несовершеннолетних: по территориальному критерию (международные, региональные внутригосударственные права); по родовой характеристике несовершеннолетних), другие права (право на труд, право на предпринимательскую деятельность, право создавать детские и молодежные организации, право на судебную защиту от злоупотреблений со стороны родителей, процессуальные права, связанные с осуществлением судопроизводства по поводу несовершеннолетних); права несовершеннолетних со специальным правовым статусом.

Ключевые слова: несовершеннолетние, правовой статус, дети, права несовершеннолетних, обязанности несовершеннолетних, ювенальная юстиция, восстановительное правосудие, транзитивное общество, глобализация, правовая социализация.

SUMMARY

Ortynska N. V. Legal status of minors: theoretical and legal research. – Printed as manuscript.

The thesis for the scientific degree of Doctor of Law in speciality 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2017.

The author has carried out a comprehensive theoretical and legal analysis of the composition of the legal status of a minor and has motivated the importance of such components as rights and obligations – the basic elements of the legal status; secured elements that create preconditions for the full realization of these rights and obligations: citizenship; legal personality; principles of legal

status; additional elements: guarantees of the rights of minors; responsibility of a minor for an offense.

The normative and legal necessity of distinguishing between such concepts as «children» and «minors» by referring to the latter children of the age limit from fourteen years old to the age of majority is substantiated and the necessity of a special legal approach to this age category, due to its physical and intellectual formation and the stage of preparation for adulthood is proved.

The general characteristics of certain types of rights of minors, among them: physical, personal, socio-economic, political and cultural are considered, and the general theoretical description of the legal plurality of juvenile responsibilities is given. The paper contains a comprehensive analysis of the responsibility in the system of the legal status of minors.

The main legal problems of the impact of globalization on the legal status of minors in Ukraine are elucidated. The importance of legal socialization of minors in Ukraine is outlined by analyzing the innovative needs of legal socialization of minors in our state and defining the role of its agents in formation of the personality of a minor as well as directions of improving the legal policy of the state concerning the legal status of minors.

Key words: minors, legal status, children, rights of minors, obligations of minors, juvenile justice, restorative justice, transitive society, globalization, legal socialization.

Підписано до друку 18.09.2017 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 1,9.
Зам. № 209. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 255-49-00, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>